

El terme ‘joguina’: algunes consideracions

Pere Capellà Simó¹

Recibido: 28 de junio de 2016 / Aceptado: 16 de mayo de 2017

Resum. Actualment, la història de la juguina es perfila com una àrea amb entitat pròpia, en la qual l'estudi lexical esdevé peremptori. Partint de l'estudi de cas de la llengua catalana, analitzem l'extensió del camp semàntic del terme ‘joguina’, des de les primeres documentacions fins a la seva més gran transformació de sentit, en l'era de les revolucions burgeses.

Paraules clau: Joguines; Etimologia; Història Cultural.

[en] Some considerations of the term ‘Toy’

Abstract. Basing on the case study of the Catalan language, we propose to undertake an analysis of the semantic field extension of the term ‘joguina’ (‘toy’), from the first documentation to its greatest transformation of meaning in the era of bourgeois revolutions.

Key Words: Toys; Etymology; Cultural History.

Índex. 1. Els tres nivells de significació contemporanis. 2. Orígens del mot. 2. 1. Ornaments que fan brogit, per a entretenir les criatures. 2. 2. Els avatars d'un terme en el segle XIX: els tractats lexicogràfics. 3. Els testimonis literaris. 3. 1. Ludibrium: juguines a mercè de la natura. 3. 2. *Crepundiae*: juguines com a broma i encant. 3. 3. *Iocus*: moviments de vaivé, plasenteries, drama. 3. 4. Artefactes de «nyigui-nyogui»: cap a una biografia dels objectes. 4. Epíleg. 5. Bibliografia

Cómo citar: Capellà Simó, P. (2017). El terme ‘joguina’: algunes consideracions, en *Revista de Filología Románica* 34.2, 247-266.

Durant les últimes dècades, la història de la juguina ha despertat un interès creixent. A cavall de la història de la cultura i del disseny, es perfila com una àrea amb entitat pròpia que es nodreix d'enfocaments interdisciplinaris. Tanmateix, estudis recents han demostrat de quina manera, en el camp de la juguina, l'estudi lexical esdevé peremptori (Capellà 2014: 69-97). De fet, la gran diversitat de mots hipònims ha generat l'aparició de diccionaris especialitzats. Altrament, és un àmbit que agermana un nombre gairebé inabastable d'objectes i pràctiques d'ús que, en molts casos, no presenten cap altra característica comuna més enllà del mot hiperònim. Per tot plegat, el terme ‘joguina’ esdevé una font urgent de relectures.

¹ Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
pere.capella@uib.cat

Com assenyala Burke (2006: 7), la llengua és un indicador fidel del canvi cultural, la qual cosa justifica la intrusió dels historiadors de la cultura en el terreny de la lingüística. Concretament, des de l'àmbit específic de la història de la joguina, Manson (2004: 78) ha remarcat que l'emergència d'un concepte de joguina, seguida de la constitució gradual d'un discurs sobre l'àmbit, va venir marcada per l'aparició, al voltant del segle XVI, del mot hiperònim en la majoria de llengües occidentals. No obstant això, l'existència del terme no implica la continuïtat ni la permanència d'un concepte inalterable.

Parafraçant Wittgenstein (1983: 97-98), la «xarxa complicada de semblances» que es fa present entre les distintes realitats d'un mot ajuda a recuperar-ne el sentit a través dels vincles semàntics. D'acord amb aquesta constatació i partint de l'estudi del cas de la llengua catalana, ens proposem d'emprendre una anàlisi de l'extensió del camp semàntic del terme 'joguina', des de les primeres documentacions fins a la seva més gran transformació de sentit, en l'era de les revolucions burgeses. A tal efecte, hem dividit l'article en tres apartats: el primer, dedicat als tres nivells de significació que es destriuen de la definició que recull actualment el diccionari normatiu; el segon, ateny l'etimologia i les accepcions del mot que registren els tractats lexicogràfics del segle XIX; el tercer, documenta la presència del terme en els textos literaris catalans.

1. Els tres nivells de significació contemporanis

El Diec2, a part de recollir com a mots secundaris els sinònims 'joguet', 'jugueta' i 'jugaroi', dóna a l'entrada del terme 'joguina' les accepcions i exemples següents:

- 1 1 f. [LC] Objecte fet expressament per a jugar, per a entretenir-se, els infants. *La joguina que li vas regalar li ha agradat moltíssim. Feia servir de joguina el bastó del seu pare. El gatet feia servir de joguina el rodet del fil.*
- 1 2 f. [LC] PER EXT. *Et fa fer el que ell vol: ets la seva joguina.*
- 2 [LC] *de joguina loc. adj.* De NYIGUI-NYOGUI.

D'altra banda, els exemples que segueixen la definició de Fabra denoten una clara ambigüïtat semàntica. El primer fa referència a un objecte que ha estat fabricat i que en aquest cas és un regal. El segon és un bastó convertit momentàniament en la joguina d'un infant; per tant, posa en entredit la definició segons la qual la joguina és un objecte «fet expressament per a jugar». Finalment, el tercer exemple recull, igual que l'anterior, l'expressió «feia servir de joguina», malgrat que aquest últim aporta a la definició un caire diferent: l'usuari no sempre és un infant, atès que en aquest cas es tracta d'un gat que juga amb un rodet de fil.

D'aquesta manera, amb l'expressió «fer servir de joguina» la llengua condueix a l'accepció proposada per Henriot (1989: 102), segons la qual qualsevol objecte és susceptible de convertir-se en joguina sempre que algú decideixi d'utilitzar-lo per a jugar. I el fet que en aquest cas qui juga sigui un gat no implica l'anàlisi de l'activitat animal en relació a la humana o viceversa, sinó la xarxa d'analogies que porten els parlants a identificar com a joc l'activitat d'un gat i, de retruc, un objecte qualsevol amb una joguina.

Així mateix, el *Diec2* recull com a subaccepció, per extensió de sentit de la primera, l'expressió «ésser una joguina» referent a algú o quelcom manipulable o sotmès a la voluntat d'altri. Per últim, recull una segona accepció que consisteix en la locució adjectiva «de joguina» que cobra el significat de quelcom com «de fira», fabricat sense traça o mitjans.

De resultes d'aquesta primera anàlisi lexical i sense entrar, de moment, en les extensions de sentit esmentades, establim que 'joguina' és un mot estratificat en tres grans nivells de significació:

1. Primerament, la joguina se'ns presenta com a «objecte lúdic», un concepte que abraça tot allò que serveixi per a jugar. Ben mirat, qualsevol objecte natural o artefacte és susceptible d'esdevenir lúdic. Aleshores, els parlants utilitzen l'expressió «fer servir de joguina» una capsa de sorra o «el bastó del seu pare». I per extensió, de la mateixa manera que algú pot ésser una joguina en mans d'un altre, es pot fer referència, per exemple, a la capsa de botons com la joguina de l'infant. En síntesi, d'acord amb aquest primer nivell de significació, la designació d'un objecte natural o artefacte amb el terme 'joguina' esdevé necessàriament eventual, és a dir, circumscrita al marc temporal de l'activitat lúdica.

2. Un segon nivell de significació comprèn la joguina com a «artefacte lúdic» i, per tant, abraça un marc temporal més ampli: l'objecte és identificat com a «lúdic» abans i després del joc. Respon a aquest nivell la definició del mot recollida al *Diec2*, la joguina com a objecte fabricat –és a dir, com a «artefacte» (Maldonado 1994: 15)– que a més ha de complir una funció determinada: ha de servir per a jugar o per a entretenir. D'altra banda, el diccionari concreta que la joguina és ineludiblement un objecte adreçat als infants. En veritat, els artefactes als quals la cultura occidental ha reservat la funció d'esdevenir lúdics es divideixen en dos camps semàntics fonamentals: les joguines i els jocs. Val a dir que, a diferència dels jocs, les joguines es vinculen exclusivament a la infantesa i es caracteritzen, generalment, per l'absència de relació directa amb un sistema de regles que n'organitzi la utilització.

3. En última instància, insistim en un tercer nivell de significació que ateny la locució adjectiva «de joguina». Per bé que el *Diec2* recull aquesta locució amb el significat de quelcom fabricat sense traça o mitjans, el llenguatge quotidià la utilitza per a designar les joguines representatives. Per exemple, termes com «casa de joguina» o «cavall de joguina» designen, respectivament, una joguina que representa una casa o un cavall. De fet, segons Brougère (1992: 10-24), la particularitat més evident de la majoria de joguines en relació a d'altres artefactes lúdics és el fet de consistir en una imatge tridimensional de les realitats quotidianes, més o menys transformades. I aquesta pertinença de la joguina a la cultura visual la converteix, de cara als estudis històrics, en un testimoni iconogràfic equiparable al d'una art representativa. D'altra banda, el camp semàntic de la joguina inclou, actualment, artefactes circumscrits als jocs d'habilitat com el bilboquet, la baldufa o el cèrcol, als quals la llengua ha assignat respectivament un nom, lexicalitzat des dels inicis de l'edat moderna. Emperò, les joguines representatives es caracteritzen pel fet d'ésser designades amb el nom d'allò que representen, acompanyat de la locució adjectiva «de joguina» o d'un afix diminutiu. I aquest tret les situa fora de l'abast dels diccionaris i altres tractats lexicogràfics.

Els tres nivells d'interpretació que acabem d'enumerar són vestigis del passat que perduren en el Diccionari. Tanmateix, la comprensió de l'univers simbòlic de les joguines exigeix no tan sols la interpretació dels vincles semàntics existents entre tots

tres nivells sinó també amb accepcions i extensions de sentit desuetes que remeten a les primeres documentacions del mot.

2. Orígens del mot

Etimològicament el terme català 'joguina' prové de la forma llatina *iocus* -i, el significat de la qual no es refereix a cap activitat lúdica sinó a «broma verbal, folga» (DECLC, vol. IV: 892). Manson (2001: 47-50) documenta que l'aparició d'un mot hiperònim és un tret comú en la majoria de llengües occidentals durant la segona meitat del segle XVI. Amb etimologies distintes, apareix als diccionaris plurilingües que s'editen en aquell moment, amb les accepcions d'objecte fútil i d'entreteniment infantil: castellà (*juguete*), italià (*giocattolo*, *giucattolo*), anglès (*toy*), neerlandès (*poppenwerck*). En català, Coromines (DECLC, vol. IV: 894)² situa la primera documentació del terme 'joguina' el 1686 a l'obra de Pere Torra, *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus*, on apareix amb l'equivalència: «Juguines de minyons: crepundia, -orum».

D'altra banda, el mot sinònim 'jugueta' apareix documentat ja el 1489 al *Liber elegantiarum latina et valentiana lingua* de Joan Esteve, a la definició d'«ornaments o *juguetes* de criatures: crepundia, puerilia ornamenta». De fet, 'jugueta' fou el terme comú durant el període baix medieval. Coromines el documenta en una cançó de Nadal del segle XV: «Mon fill, Josep es vingut/ e ha-us aportades *juguetas*/ e al caparo torrons,/ e a la falda avellanetes»; també a l'*Inventari del rei Martí* de 1410: «I^a cadenete d'argent ab algunes pedres e botons de l'ambre qui semblen *juguetes* d'infant». Així mateix, Jaume Roig a *Spill o llibre de les dones* esmenta les 'juguetes' entre «les cerimònies/ e querimònies/ ja malastrugues,/ quaix ballarugues,/ chiulells, *juguetes*,/ baceroletes,/ fluses lliçons/ de chics minyons». Per un altre costat, al *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou, editat a València el 1576, trobem la forma 'jugues', del mateix significat: «la dida: nutrix; los bandols o bolquers o *jugues* y altres coses de chichs: panni crepundia, incunabula...»

Aquestes primeres documentacions atribueixen ineludiblement un caràcter infantil a les *juguetes*. Així mateix, és interessant de subratllar que Joan Esteve les considera «ornaments de criatures». En aquest sentit, observem com a l'*Inventari del rei Martí* es fa constar que les pedres i botons d'ambre que adornen la cadeneta d'argent s'assemblen a les *juguetes* d'infants. Paral·lelament, Jaume Roig exclou de les *juguetes* les ballarugues i els xiulets, artefactes lúdics que avui entenem com a *joguines* d'infants. Onofre Pou, en canvi, dóna a entendre la identificació de les 'jugues' amb els draps i bolquers, és a dir el terme esdevindria sinònim del menudall o la bolcada l'infant.

Retornant a la forma 'joguina'³, hem advertit que Pere Torra la documenta per primera vegada. No obstant això, l'obra de Torra no aporta cap definició determinant: únicament presenta les *joguines* de criatures com l'equivalència en català al terme llatí *crepundia*, «bergansí, sonall» o «amulet» (Seva 1993: 357). En veritat,

² Si no indiquem el contrari, el conjunt de textos que segueixen són citacions indirectes extretes del DECLC, vol. IV: 894-895).

³ Seguint Joan Coromines, el terme 'joguina' ha tingut diversos concurrents de formació més o menys paral·lela, en tant que derivats directes o indirectes de 'joc'. Concretament, documenta 'juqueta', 'joquet', 'joguet', 'jugueroi' i 'jugarró' (DECLC, vol. IV: 894).

la primera definició concloent és l'aportada per Joan Lacavalleria (1696: 633) a *Gazophylacium Catalano-Latinum*:

IVGVINA *de la fortuna*. Fortunae ludibrium, (brij.) *Iuguina dels vents*. Ventorum ludibrium. *Aquella nau era la juguina als vents*. Navis illa, erat ventis ludibrio. *Ell es la juguina à fos companyons*. Ab focijs luditur. Ab focijs, ludibrio habetur. Ludibrio & defpicatui focijs eft. *Iuguines de criatures, lo que serveix pera divertir à les criatures*. Hzc Crepundia, orum. Puerilia oblectamenta, (orum). *Iuguines que fan brugit, pera divertir à les criatures*. Hoc Crepituaculum, li.

D'entrada, observem que Lacavalleria recull cinc accepcions del mot, de les quals la que concerneix l'artefacte figura en quart lloc. Així, les tres primeres accepcions corresponen a les extensions de sentit d'algú convertit en juguina en mans dels altres o de quelcom que es batzega en mans de forces atzaroses. Fet i fet, el verb 'jugar', del llatí 'iocari', "bromejar", es recolza, a partir de l'edat moderna, en el sentit de l' 'spielen' alemany, que indicava originàriament un moviment de vaivé, que no es trobava fixat a cap objecte en el qual pogués tenir el seu final (Duch 1999: 207-217). Així, la juguina és quelcom de per riure o abandonat a la dissort, una accepció que, com hem de veure, patirà una nova transformació de sentit en el segle XIX.

Tocant a les «juguines de criatures», Lacavalleria assenyalava que són els objectes amb què els infants es diverteixen, la qual cosa no indica que hagin estat fabricats per a fer únicament aquesta funció. Aquesta definició «lo que serveix pera divertir à les criatures», coincideix, a grans trets, amb la que ofereixen els diccionaris europeus del moment. A tall d'exemple, el *Dictionnaire François* de Richelet defineix 'jouet' com «ce avec quoi on amuse les enfants» (Richelet 1680: 545). I, encara a l'actualitat, molts diccionaris continuen reproduint-la, traduïda a diverses llengües (Capellà 2012: 52-67). D'acord amb Lacavalleria, a la fi del segle XVII era una juguina tot allò que servia per a divertir els infants. Així, per tant, establim que els objectes es designaven com a juguines quan algú hi jugava, preferentment quan era un infant, o bé quan formaven part de l'entorn quotidià d'una criatura. En suma, podem indicar que la denominació de juguina d'un objecte esdevé del tot eventual.

En última instància, Lacavalleria recull una cinquena accepció referida a les «juguines que fan brugit, pera divertir à les criatures». Certament, en observar els testimonis iconogràfics del període, comprovem l'abundància de retrats d'infants amb sonalls i altres obres d'orfebreria cenyides a la indumentària (González i Riera 2002: 94). Aquest protagonisme permet de desvetllar un pont semàntic amb les 'juguetes' medievals, definides per Joan Esteve com a ornaments de criatures, i amb el mot llatí *crepundia* que, a partir del Renaixement, fou traduït per 'joguina', en la seva accepció objectual.

2.1. Ornaments que fan brogit, per a entretenir les criatures

El *Liber elegantiarum* de Joan Esteve testimonia per primer cop el valor ornamental de les juguines en el moment en què tradueix el terme llatí *crepundia* per «ornaments o juguetes de criatures: crepundia, puerilia ornamenta». Un segle més tard, el *Dictionary* d'Ambroise Calepin, a l'edició de 1573, tradueix igualment, en aquest cas a l'italià, el mot '*crepundia*' per «ornamenti di bambini» (Manson 2001: 50).

D'acord amb Manson (2001: 26-27), tot i que a l'Antiguitat ja existien bona part de les joguines avui conegudes, i a cada una li corresponia un nom, el terme genèric és d'aparició tardana tant en grec com en llatí. En grec tots els mots que al·ludeixen a activitats lúdiques deriven del terme infant – en grec *país*–, com ara el verb *païzen*, que es tradueix per 'jugar' malgrat que, literalment, significa «fer l'infant». D'altra banda, existia en grec un mot neutre per a designar l'objecte lúdic: *to paignion*. No obstant això, aquest mot s'utilitzava sobretot en sentit metafòric o en relació als jocs d'adults. Molt tardanament, el mot *paignia* va designar les joguines d'infants en un sentit més o menys genèric.

En llatí, el mot *ludibrium*, derivat de *ludus*, no presenta cap vincle amb la infantesa. En concret, s'emprava en el sentit metafòric de «joguina de la fortuna»: «*ludibrium fortunae*». D'altra banda, el terme *crepundia* que, com hem apuntat, fou traduïda per 'joguina' a partir del segle XVI, no adopta aquest sentit fins a la fi del segle IV (Manson 2001: 27). Modernament, aquest mot es tradueix per «bergansí, sonall» o «amulet» (Seva 1993: 357). Això no obstant, els diccionaris vuitcentistes encara recullen el terme '*crepundia*' com la traducció llatina de 'joguina'. En suma, la interferència semàntica entre aquests dos mots va portar els lingüistes de l'edat moderna a definir la joguina com un ornament d'infants.

En veritat, les *crepundia* romanes eren petits objectes que es donaven als infants i que tenien una funció identificativa, alhora que esdevenien amulets (Manson 1995: 14-20). Habitualment, ornaven el cos de l'infant en forma de collars o bé conformaven l'interior d'una cistella. Cal suposar que, en tant que objectes portàtils, les *crepundia* produïen soroll amb el simple moviment de l'infant. Manson (2001: 49) situa l'origen del terme '*crepundia*' en el verb '*crepo -ui -itum*', que significa 'crepit', 'espetegar'. Aquest verb també hauria donat lloc a la forma documentada per Lacavalleria '*crepitaculum*' –o bé '*crepitacula*'– que feia referència als sonalls i a tota joguina sorollosa o musical.

Un altre origen de la confluència, en català, entre 'joguina' i *crepundia* pot raure en el ventall semàntic d'una forma primitiva del mot: 'jogaïna' o 'jugaïna'. Joan Coromines (DECLC, vol. IV: 895) documenta aquesta forma en el sentit d'«objecte graciós i de preu per a enjoiar el culte», a l'inventari dels ornaments del monestir de Sant Francesc de Palma. Tot i que n'assenyala diferents etimologies possibles, es mostra partidari d'establir la relació del terme amb la forma *jocale/jocalia*, que deriva de *jocus*. El terme 'jogaïna' fa referència a objectes de culte –«una *jugehina* de or dins la qual, ha un Sant Cristòfol, ab ses perles, pesa un quart»– i no de joc. Aquest fet agermana el terme amb la forma 'joiell', «objecte preciós. Tanmateix, el mot 'joiell', pres del francès (*joiel* o *joël*) prové igualment del llatí vulgar *jocale*, derivat de '*jocus*', passant per la idea d'«objecte graciós, agradós». Pres per un diminutiu, va donar lloc a la forma '*joia*', amb el mateix significat. En veritat, les dues formes apareixen documentades des de la fi del segle XIII (Coromines 1980-2001, vol. IV: 900).

Cal assenyalar, que les joies són, parafrasejant Coromines, «petits objectes graciosos que es donaven com a regal o bé com a vot piadós». I, a voltes, el terme no designava objecte de metall o pedreria, sinó robes de preu, com s'exemplifica en una tarifa barcelonina de 1271: «tota felpa o peilla de vestedures o d'altra roba, o *joies* o draps o pintens» (DECLC, vol. I: 161). En aquest sentit, cal subratllar la traducció al francès del terme neerlandès '*poppenwerck*' (joguina) que proposa el *Dictionnaire ou Promptuaire flameng françoys* de Léon Mellema el 1591: «des affiquets de quoy

jouent les petits enfants» (Manson 2001: 50). Segons Coromines (DECLC, vol. IV: 900), el canvi semàntic des de «joc, joguina» a «joiell» degué produir-se amb la idea d'«objecte grat, graciós», de la mateixa manera que en el tipus luso-castellà «brinco».

Aquest últim terme té l'origen en el llatí *vinculum*, en el sentit de «lligam», del qual deriva el verb *vinculare*. Mentre que en català la forma *vinclar* adopta a la fi del segle XIV la idea de «tòrcer», la forma *brincar* deriva cap a «saltironejar, batzegar-se, joguinejar», en portuguès; i cap a «botar, saltar», en castellà des de 1505 (DECLC, vol. IX: 288-290). Paral·lelament la forma *brinco* en portuguès va adoptar el significat de «joguina» i de «joiell» (Priberam 2008). I en castellà designa, actualment, segons el *Diccionario de la Lengua Española*, un «Joyel pequeño que usaron las mujeres colgado de las tocas» (RAE 2001). Altrament, Coromines recull la veu «brincar», com a derivat de «brinco», amb el significat d'«anillo, sortija, juguete para los niños». Per concretar, Coromines (DCECH, vol. II: 665-667) apunta que si bé en un primer moment el mot va designar tota mena de joiells, posteriorment va aplicar-se a «un aro u otro objeto de forma anular, como los que rematan los chupadores de los niños de teta hoy en día, y de aquí nació *brincar*, «jugar» y luego «saltar como los niños, brincar».

Montañés i Barrera (1987: 61-62) defineixen els *brincos* com els penjolls o amulets que integraven el «cinturó d'infant», és a dir, la peça de vellut o de seda dels infants de les cases reials als segles XVII i XVIII. Els *brincos* incloïen objectes d'iconografia diversa, pagana i religiosa, a base campanetes, esquellerincs, grapes de teixó, bergansins, xucladors o figues (González i Riera 2002: 93). Molts d'aquests elements tenen l'origen en les *crepundiae* romanes, tant des d'un punt de vista formal com des de la seva funció d'amulet i identificativa.

Ben mirat, els vincles etimològics i semàntics entre els termes «joguina» i «joiell» inauguren un pont de significacions que perfila l'anàlisi de l'ornamentació –dels espais privats, del cos, etc.– com una pràctica d'entreteniment. Paral·lelament, testifica l'existència d'artefactes que adopten la funció lúdico-ornamental més enllà dels usos infantils. Encara el *Diccionario de la Lengua Castellana* de Núñez de Taboada (1825, vol. II: 94) recull la veu «*juguete*» com a «alhajilla curiosa y de poco valor que sirve para el entretenimiento de los niños. *Joguina*. *Crepundia*», una definició que recolliran els diccionaris castellans durant tota la primera meitat del segle (Labernia 1848, vol. III: 122). També, un *Diccionari Català-castellà-llatí-frances-italià* de 1839 recull la mateixa definició de «alajeta curiosa y de poc valòr que servex pera entretenimènt de las criaturas. *Juguete*. *Crepundia*. *Jouet*, *bimbelot*. *Trastullo*, *balocco*» (DCCLFI 1839, vol. II: 85).

En veritat, al llarg del segle XIX diverses tipologies d'artefactes lúdics s'integren, com a l'Antic Règim, en l'àmbit professional de la joieria, principalment el sonall, i el bergansí. Altres s'integren en el ram de la indumentària i els seus complements com ara la disfressa, la careta, el costurer i encara la nina, concebuda com a maniquí de costura.

D'altra banda, la posada en valor de la infantesa, de resultes de l'exaltació del concepte burgès de família, coincideix amb les reflexions entorn d'una idea global de l'ornament que van caracteritzar l'anomenat debat art-indústria vuitcentista. Després de les primeres exposicions internacionals de Londres i París de 1851 i 1855 veus diverses es pronuncien vers la utilització de la joguina com a eina reformadora del gust. D'aquesta manera, homes i dones de lletres, pedagogs, artistes, industrials i clients van contribuir a redefinir la dimensió estètica del joc dels infants. Pregonaven

la pràctica de regalar joguines com una prova de bon gust i un aval de cara al futur moral, professional i ideològic de l'infant destinatari.

En aquest context, en què l'estètica dels objectes quotidians esdevé un requisit, les arts visuals, en concret la pintura i la fotografia, es converteixen en un dels testimonis febaents dels canvis de mentalitats que afectaven la percepció social de les joguines. Els pintors i els fotògrafs van "ornar" els infants retratats amb cèrcols, nines, cavalls i vehicles de joguina: atributs de gènere, de classe i de pertinença que contribuïen a difondre una visió uniformitzada del gust, així com una forma de representar i percebre la infantesa. La joguina, amb tota la seva pluralitat de formes, esdevé un ornament gairebé imprescindible dels gabinets fotogràfics i, en general, en bona part de les imatges modèliques de la infantesa que van aparèixer a la fi del segle XIX.

2.2. Els avatars d'un terme en el segle XIX: els tractats lexicogràfics

Com és sabut, al llarg del segle XIX apareix una producció lexicogràfica voluminosa en llengua catalana juntament amb una allau de tractats de barbarismes, ortografies i gramàtiques. Bona part d'aquests tractats, com ara el *Diccionario catalán-castellano-latín* de J. Esteve, J. Belvitges i A. Juglà (1803-05: 34), recullen primerament l'accepció de 'joguina' com a traducció del mot llatí '*ludibrium*', en el sentit d'algú o quelcom sotmès a la voluntat d'altri o de l'atzar. D'altra banda, l'accepció relativa als artefactes apareix en plural, 'joguinas', que equivalen al mot llatí *crepundia*:

JOGUINA. s. f. Juguete. Ludibrium.

JOGUINAS, p. las que servexen al divertiment de las criaturas. Trebejos. Crepundiae.

Per un altre costat, el *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondència castellana y llatina* de Pere Labèrnia (1840, vol. II: 86) aporta tres accepcions que equivalen a diferents termes llatins:

JOGUINA, f. Monada, joch de noys. *Juguete, retozo*. Ludibrium, ii. || pl. Cosetas per entreteniment dels noys. *Trebejos, juguetes, niquiñaque*. Crepundia, orum. || Xansa, burla. *Juguete*. Jocus, i.

Realment, aquestes tres accepcions no presenten altre tret en comú que el terme que les designa en llengua romànica, per tal com cadascuna equival a un mot llatí diferent. Tal com succeïa en el tractat de Lacavalleria, la primera accepció correspon al mot llatí *ludibrium*, derivat de *ludus*, «joc». I aquest terme, *ludibrium*, no presenta cap vincle amb la infantesa sinó que s'emprava per a designar algú o quelcom a mercè de l'atzar o la dissort: «*ludibrium fortunae*», «joguina de la fortuna» (Seva 1993: 779-780)⁴. No obstant això, contemporàniament tant els diccionaris normatius com la historiografia especialitzada consideren la 'joguina' en el sentit de «ludibri» com una accepció complementària o de sentit figurat o metafòric de la noció d'artefacte.

⁴ El mot llatí *ludibrium* significava, en veritat, «facècia, burla, broma». En sentit figurat donava lloc a formes com *ludibrium fortunae* o *ludibrium pelagi* que foren traduïdes per *joguina de la fortuna* o *joguina dels mars* (Seva 1991: 779-780)

Tanmateix, caldria plantejar la possibilitat d'interpretar aquesta accepció complementària com un mot diferent.

De fet, es perfila com un cas semblant al del mot 'joia' en el sentit de gaudi. Aquest terme prové de la forma 'gaug', "goig", de l'occità medieval. Per consegüent, es tracta d'un mot diferent de 'joia', en l'accepció de "joiell" per tal com presenten etimologies distintes (DECLC, vol. IV: 541). Altrament, les accepcions del terme 'joguina' no són fruit de canvis fonètics paral·lels sinó de la suplantació dels mots '*ludibrium*' i '*crepundia*' pels derivats de la forma '*iocus*'. Aquest últim mot adopta en llatí el sentit de "facècia, plaseria, broma" –la qual equival a la tercera accepció de 'joguina' recollida per Labèrnia– o "esplai, esbargiment, diversió". Per metonímia, '*iocus*' passa a significar "riota, juguina [dit d'algú]" (Seva 1992: 716).

Tot plegat ens indueix a qüestionar la unidireccionalitat de l'extensió de sentit del terme 'joguina', projectada únicament des de l'accepció d'artefacte. Com apuntàvem, no és fins a la industrialització que uns artefactes determinats són identificats ineludiblement com a joguines. Encara més, la consideració d'un artefacte com a juguina durant l'Antic Règim esdevé necessàriament eventual o bé respon a un objecte que s'identificava amb un infant determinat. Per consegüent, és interessant de reconsiderar, si més no de cara als estudis culturals, l'opció dels diccionaris vuitcentistes de situar en primer terme l'accepció de 'joguina' que abraça la noció de '*ludibrium*', la qual, per metonímia, passa a significar l'artefacte lúdic emprat pels infants.

3. Els testimonis literaris

La irrupció del pensament romàntic va propagar una visió de la infantesa lligada a la natura, a la immediatesa i a la intuïció sensible, en oposició a la raó estèril del segle de les llums (Brougère 1995: 95). L'infant es percep com una expressió de la naturalesa, paral·lela al vent, a les ones o fins i tot a l'atzar. Així, per als romàntics, els éssers i les coses, en mans de nenes i nens, es van convertir en ludibris. Tanmateix, a partir de mitjan segle, la profusió d'una indústria de joguines que atreïen les multituds vers els aparadors dels comerços va determinar que la noció d'artefacte, emprada sovint en sentit metafòric, substituís els altres sentits.

La valoració de les joguines a la fi del segle XIX es fa present de forma preponderant en la vida quotidiana. Es filtren en els imaginaris no únicament per mitjà del comerç sinó també de la publicitat, les arts i la literatura. Pel que fa a aquest últim àmbit, els escriptors es deixen seduir a l'igual que els pintors i els fotògrafs pel joc d'infants i pel repertori de nous artefactes que inunden els comerços. Encara més, la juguina es converteix en un mot suggeridor, ric en matisos, que convida a imaginar. De manera conscient o inconscient, els escriptors de la fi-de-segle van conjugar, una i altra volta, la xarxa semàntica del terme, el qual inevitablement indueix al joc de paraules.

Amb el suport del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, els testimonis literaris permeten de traçar un recorregut a través dels camps semàntics dels tres termes llatins, d'altra banda sempre en contacte, que estructuraven la definició del *Diccionari de la Llengua Catalana* de Labèrnia: '*ludibrium*', '*crepundia*' i '*iocus*'. Així mateix, els textos literaris testimonien que l'accepció contemporània del mot juguina no féu aparició fins a la fi del segle XIX,

època en la qual la literatura esdevé una font documental de primer ordre a l'hora d'interpretar les funcions dels artefactes en els contextos quotidians.

3.1. Ludibrium: joguines a mercè de la natura

«Joguina del vent», «de les ones» o «de la fortuna» conformen la definició aportada per Lacavalleria i esdevenen termes enciclopèdics durant l'Edat Moderna. L'origen d'aquestes formes es remunta als clàssics. Per exemple, al cant sisè de *L'Eneida* la Sibila adverteix Eneas que no confiï «els cants a les fulles/ que, joguina dels vents lleugers, volarien esparses» (Virgili 1958: 159). O bé a la tragèdia *Ajax* de Sòfocles (1959: 55), Tecmessa escomet Ajax: «Amo meu, Ajax, no hi ha mal pitjor per als homes que ésser joguina de la Fortuna».

A remolc del pensament romàntic, en la literatura catalana del canvi de segle XIX-XX –tant de ficció com de caràcter assagístic–, la natura i el fat esdevenen forces extrahumanes a mercè de les quals resten els éssers i els objectes. I aquestes forces, tal com advertia la Sibila de Virgili, prenen sovint la forma del vent. Des d'una òptica costumista i ingènua, Conrad Roure (1896: 26) recrea les sardanes dels *Matrimonis a Montserrat* com diàlegs amb l'aire: «Del ayre fentse joguinas/ aparellats voltejan/ mocadors y barretinas/ y saltan y 's barrejan/ de la sardana al sò».

En altres veus, en canvi, imperen visions que freguen el decadentisme. General Ginestà (1896: 714) esmenta les muntanyes de Sant Bartomeu, el Catllar i Sant Antoni, que «semblavan aixecar orgullosas llurs testas coronadas per altres tantas enrunadas ermitas que avuy son joguina de las tempestas y que en altres jorns foren preuhadas joyas». O Gaietà Vidal i de Valenciano (1880: 224), el qual es plany, una tarda del dia de Tots Sants, del fet que la remor que li arriba, «no es lo gay cantar de aus parleras, sino l'aspre y tristíssim gemech de seca fullaraca joguina del vent».

A banda de les ventades, tot objecte esdevé joguina enmig de les aigües. Ceferí Rocafort (1912: 12) indica en *Els rayers* que «quan el ray està parat, perquè'l rem no sigui joguina de l'aigua, sense treure-l de la remera'l decanten cap a l'interior del tram, subjectant el mànc en el llaçó, que es de redorta». També Teodor Creus i Corromines (1893:130) recordava a *Set contalles del temps vell* el matxo d'un peixater que es precipità pels espadats, «fet joguina de les ones».

Fet i fet, en temps de modernisme les multituds es converteixen en rius humans que conflueixen en una gran metàfora del mar: la xarxa urbana, a voltes calma; altres, tempestuosa. Salvador Albert (1908: 96) dóna entenent que «la Massa es com la mar, joguina de tots els vents que la agiten, la encrespen, y ella, en sos accessos de desvari, aixeca ses furientes ones qu'amenacen al cel ab bramuls estrepitosos bo y corrent a estrellarse contra'ls penyals immobles, desfentse, a la fi en polcim d'escuma... Y després torna la calma a ensopirla fàcilment ab embrutidors afalachs».

I la «massa», en tant que poble, es manifesta en *El llibre de les dones* de Ricard Aragó (1917: 191) com la joguina de les nacions: «I mireu-la ara, la nostra terra, d'ençà que cova dintre seu el cranc mortífer del reneç, camí de l'agonia, caiguda sa corona, perduda sa independència, esmortuïts els seus furs, enervada la llengua; junyida la seva sort política a la sort d'un altre poble, grandios i formidable quan era creient, i ara també camí del cementeri, perdudes les colònies, perdut el seu prestigi, joguina de les nacions». També Antoni Maria Borrell (1907: 31) exclamava a *El dret civil considerat com element d'educació del poble*: «¡ay del poble pera 'l qui es in-

diferent el Dret civil, que no li interessien sos cambis, ni te braó pera defensar el que regula la família, propietat y contractes! Poble sense sentit jurídic, anèmic y propici a esser esclau de totes les tiranies y joguina de tots els agitadors».

Pel que fa a l'interès vers els subjectes enmig de tals multituds, Josep Maria Valls i Vicens (1883: 5), detractor dels costums d'aquesta fi de segle, admetia que «desde que l' món es món, han sigut las passions patrimoni dels homens y no han may estat mancats aquestos de defectes, ni han deixat de ser un major ó menor escala joguinas de llurs vicis». En un estudi històric, *Barcelona: son passat, present i porvenir*, Salvador Sanpere i Miquel (1879: 102) es refereria a Maria de Castella com «la Reyna Maria, joguina de sa debilitat ó dels enemics de Barcelona». I encara el personatge que reviu *Luter* de la mà de J. Rubió i Ors (1888: 20), es lamenta de com «quant més ab nou orgull la testa aixeco, més ne só esclau de mas passions, joguina de ma rahó enfosquida».

Inevitablement, aquest *ludibrium* abraça dones i homes que resten a mercè dels amors i els desenganys. A *L'incendi de Manresa*, drama ambientat en temps de la guerra del francès, Maurici Fius i Palà (1890: 77) dóna veu a l'enamorat de Júlia, a la qual adverteix: «¿Creus qu'es facil desarrelar tan prompte/ una passió d'amor, que com la flama/ s'aixeca prepotent y magestuosa,/ y á cada instant mes creix y mes s' aixampla?/ Probaho tú. Fes del cor una joguina./ Mánali que no estimi: que s' apaguin/ las flamas del amor que tot l'encenen/ y mes aumentarán sas flamaradas». D'altra banda, Narcís Oller (1906: 136) fa que Pilar Prim s'adoni de com «aquell vividor s'havía burlat d'ella; en les ensopidores soletats del balneari, l'havía presa per joguina, com a una qualsevol y, un cop cansat del jòch, l'havía llensada al llot del carrer igual que si hi llensés un trasto inútil». També, el rei Rodolf, de la mà d'Àngel Guimerà (1916: 52), arremet el príncep Demetri: «Fill degradat, víctima d'aquexa... dòna, que n'ha fet de tu una repugnant joguina!».

En relació a aquesta cadena de dependències, a *L'instrucció y l'educació baix el punt de vista social*, Pau Salvat Espasa (1904: 8) denuncia la situació de la dona com a joguina i ludibri d'una societat patriarcal: «Considerant inútil donar cap classe d'instrucció á la dona, no's cuidan gens ni mica d'educarla, puig per ells no ha d'ésser may la companya ni la confidenta, sino tan sols l'esclava y la joguina. En cambi, al nord d'Europa passa tot lo contrari; allí la dona alterna ab l'home ab igualtat de miras y consideracions, ab un grau de cultura al nivell». Més encara, Dolors Monserdà (1909: 24) exclamava a *Estudi feminista* que «quan la dòna no es víctima anorreada o frívola joguina, lo seu poder es incalculable».

3.2. *Crepundiae*: joguines com a broma i encant

Tanmateix, la joguina de l'amor apel·la el desitjable. És tal vegada en aquest punt on caldria situar una primera interferència dels artefactes, les *crepundiae*, en el camp semàntic del ludibri. Un dels personatges de *Los comediantes del segon pis* de Joaquim Riera i Bertran (1874: 15) explica a un seu company com es va «enamorar perdudament d'aquella joguina». Notem que el terme adopta un sentit invers al ludibri —algú manipulable— per a referir-se a algú atractiu, objecte d'admiració. L'univers faccions del *ludibrium* i l'infantívol i sumptuós de les *crepundiae* acaba confonent-se en Narcís Oller (1885: 174), el qual adopta, a *Vilaniu*, l'artefacte com a metàfora. És la protagonista, Isabel de Galcerán, qui exclama: «Jo estich en que tots vostés,

los homens, necessitan un objecte ó altre ahont esbravar tot lo calor de passió que tancan dins de l'esperit mentres dirigeixen los propis negocis ó viuen tranquilament la vida ordinaria. Son com las criaturas: volen un'hora d'esbarjo y una joguina pera trencar, si tant convé».

La confusió entre *ludibrium* i *crepundia* en el llenguatge literari va donar lloc molt probablement a la desaparició en els diccionaris contemporanis de la primera accepció de Labèrnia, reformulada en una de complementària de la segona o de sentit figurat. Després del testimoni de *Vilaniu* trobem altres exemples d'aquesta fusió en el propi Oller (1882: 184). A *La Papallona*, Toneta comenta a Ció com «los homes son com las criaturas... daleixen per nosaltres y no paran fins á malmetrens, com las criaturas á las joguinas». També a *Pilar Prim*, en Deberga recupera una antiga amant i «mort de riure, la tornava a trobar com l'havía dexada abans: arruxada, espontània, bogeta y estrafalariament simpàtica. Y contemplànt-sela com una joguina manosa que podia distrèurel del amor avassallador que per la Pilar sentía, somnià en tornar-la a pendre» (Oller 1906: 221). Més endavant, Dolors Monserdà (1917: 202) narraria com «el constructor d'obres [...] al casar-se amb María Gloria, no s'havía entretingut en preguntar-li si l'estimava, sinó si volía ésser la seva esposa; que, amb l'afany del noi que veu a tret de sa mà la joguina vivament cobejada, l'havía presa, sens entretenir-se en analitzar en quines circumstancies arribava al séu poder, ni si la diferencia d'anys i d'ambient en que ambdós havien nascut podien constituir un obstacle a la seva felicitat».

Tal com hem apuntat, la imposició progressiva de la joguina entesa com a artefacte per sobre d'altres accepcions es produïa a remolc de la identificació romàntica de l'infant amb la natura, amb una imatge no corrompuda de l'adult. Paradoxalment, la posada en valor de la infantesa que havia inaugurat el romanticisme desvetllà un interès inaudit vers la instrucció de l'infant en tots els àmbits. En aquest sentit, cal remarcar de nou que la imposició de l'accepció de joguina com a '*crepundia*' es produïa alhora que es desenvolupava una indústria específica de joguines i que les reflexions entorn dels valors estètics i pedagògics dels artefactes per a l'entreteniment es traslladaven al carrer.

La fascinació que generaven les joguines dels aparadors barcelonins els anys de la febre d'or havia de reservar-los un lloc en el llenguatge. A tall d'exemple, trobem a Serafi Pitarra la comparació «com ninots de can Fradera/ que rodant fan clinch, clinch, clinch» (Soler 1867: 14), referint-se a una opulenta quincalleria del carrer Ferran. Encara Joan Pons i Massaveu (1887: 90) escrivia que «ab aquella vermelló y luentor de barnís, nostres rostres semblavan caretas de nina, com las dels aparadors de can Fradera».

L'arrelament de la joguina en els imaginaris col·lectius es fa present en les referències que la literatura recull a manera de comparacions. General Ginestà (1896: 712) descriu com «l'avia Tona s'ha quedat encantada contemplant á la Julita, que está altre cop embabiecada mirant la llar, com una criatura s'encanta davant d'un aparador de joguinas y no sab com tombar los ulls. Está tant encisada mirant aquell serafi, que á voltas sent ganas de plorar y riu». En aquest fragment, es reflecteix el diàleg de la societat vuitcentista amb la infantesa com un cadena de fascinacions: l'adult resta absort contemplant l'infant que juga, de la mateixa manera que aquest últim al davant d'un aparador de joguines.

D'altra banda, la joguina en literatura s'ha convertit en un element descriptiu dels paisatges, tan visuals com sons. Aquest detall denota el grau d'arrelament

d'aquests artefactes en els imaginaris col·lectius. Així per exemple, Víctor Català evoca «una fresseta rogallosa com de fonògraf de joguina» (Albert 1907: 240). O Joan Pons i Massaveu (1887: 202) descriu, com «aquella veu robusta, sonora y ferma, s'havia anat enfosquint, enfosquint, per l'istil d'aquellas joguinas ab música que, quan noyets, desficiosos pera saber com están fetas, foradém ab la punta d'unas tisoras». Per la seva banda, Narcís Oller (1884: 147) convida a imaginar un ferrocarril copsat des de lluny, el qual esdevé idèntic en mesura i color a un tren de joguina: «De sota terra, del túnel de Malgual, apareixia, envollat en fum, lo tren, indecís, negre, empetitit, com joguina de fira per la distancia y per la magnitud de las montanyas que li servian de fondo».

3.3. *Iocus*: moviments de vaivé, plasenteries, drama

En una defensa acèrrima dels Jocs Florals, Josep Torras i Bages (1899: 13) afirmava que la Poesia «no es una forma vaporosa y vaga, una joguina de la imaginació ó una lleminaria del sentiment, un simple passatemps del poble ó una honesta recreació pera trencar la monotonia y'l fástich de la vida» sinó «lo despertament d'un poble». Entre les línies d'aquesta reflexió, el bisbe de Vic aporta, en oposició a la poesia com l'art culte i seriós dels pobles, una definició de la joguina d'acord amb una idea global de l'entreteniment, del gaudi i la frivolitat. En tant que «lleminaria del sentiment», Torras i Bages situa la joguina com una entitat oberta a una xarxa de sinestèsies que apel·len l'imaginari i estimulen els sentits. De més, la joguina adopta un caràcter eventual, entesa com a passatemps i recreació enfront de la monotonia i el fàstic de la vida quotidiana. I, fet i fet, les manifestacions artístiques populars, enfront del caràcter representatiu atribuït a l'art culte, indueixen a la burla, la broma i la festa.

La nova cultura de l'oci s'imposa fins a tal punt que la societat europea del canvi de segle esdevé el ludibri d'una mena de furor. Així, si més no, ho advertia Fèlix Sardà i Salvany (1908: 11) a *L'sport catòlich*: «Aquexa característica, senyors y amichs meus, es lo furor, verdader furor que s'ha apoderat avuy del mon per tot lo que sían diversions [...]. Sembla, á fe, que tots ens havém tornat una colla de noyets, que no pensém sino en jochs y en joguines». Certament, la tercera accepció de Labèrnia, «xansa, burla», remet al sentit etimològic del mot 'joc' i es tradueix, per tant, per la forma llatina '*iocus, -i*'. La transposició de tot un ventall de significacions del verb alemany '*spielen*', el qual, en origen, indicava un moviment de vaivé sense finalitat aparent, vinculen directament aquesta tercera accepció de Labèrnia a la primera, '*ludibrium*', i més encara al furor a què es referia Fèlix Salvà i Salvany.

Pere Labèrnia defineix la primera accepció de 'joguina', '*ludibrium*', com a «monada, joc de noys». D'altra banda, correspon al terme castellà '*retozo*', el qual, el mateix filòleg definia al *Diccionario de la lengua castellana* com «el salto ò brinco que da el animal cuando está alegre y contento, y por extensión se aplica al movimiento descompuesto que suele hacer alguna persona en demostración de la alegría ò gusto que tiene ò quiere dar. *Joguina, monada, magarrufa*» (Labèrnia 1848, vol. II: 680). Aquestes monades i magarrufes adopten un caràcter sinònim de 'festes' (Diec2), en el sentit d'«afalac, especialment carícia, amb què es tracta de guanyar l'afecte, d'abellir el cor, d'algú». I d'acord amb Labèrnia, Antoni Careta i Vidal (1882: 139) atribueix aquestes festes al món animal: «quan entro, mon fael cá/ me

ve d'aquí y d'allà/ saltant y fent joguinas». També Emili Vilanova (1889: 159) se serveix de l'expressió «fer joguines» per a descriure la companyia convenient d'un «sentimental gosset [...] fent joguinas ab la cua». D'altra banda, en tant que folga o esbargiment d'infants, el terme és d'ús habitual en l'obra de Jacint Verdaguer: «joguina ò entremaliadura d' infants» (1889: 76) o «com nins, á fer joguines pel catalá jardí» (1878: 68).

Per extensió, les joguines com a festa o moviment incontrolat deriven vers una idea de gest irreverent —«accions, juguinas, ridiculesas ab la ma» (Roquer 1844: 84) — o de jugada, juguesca —«fer males joguines» (Sentinella 1871: 203)—. Malgrat això, el mot 'joguina' esdevé sinònim de 'joc' en l'accepció, que recull també Labèrnia (1840: 84), de «qualsevol acció ó paraula de entreteniment ó diversió. *Juego*. Jocus, i». En aquest sentit, Verdaguer (1890: 49) es pregunta «al bon Jesús, si vol jugar,/ ¿quina joguina li plauria?/ la de catius á rescatar,/ que de jugar no's cansaria». També Joan Pons i Massaveu (1887: 15) esmenta com *La colla del carrer* anaven «á partir de joguinas». I encara Albert, protagonista de *La punyalada* de Marià Vayreda (1904: 183), comenta com «la Coralí y jo que teníam altres joguines, feyam lliga a part sota'ls tells del pati ò a la vora del foch».

Si insistim, doncs, en el significat etimològic, el mot 'joguina' comporta en major o menor mesura un component de broma, plasereria, representació. Cal apuntar que 'joguina' i 'joc' esdevenen sinònims únicament en l'accepció de joc com a entreteniment o diversió: no com a exercici competitiu o bé amb una estructura reglada. En aquest sentit, el català del segle XIX hauria perfilat una escissió, a voltes imperceptible, entre els camps semàntics de 'joguina' —en tant que activitat— i 'joc': una dualitat semblant, respectivament, a la dels termes anglesos 'play' —joc lliure— i 'game' —joc reglat—.

Brian Sutton-Smith (1979: 278) ha analitzat el joc (*play*) —en termes vuitcentistes ens podríem referir a la joguina— com un acte de comunicació, una estructura dramàtica. Sutton-Smith concep el joc com una *performance*, per tal com el joc no és mai una acció completament solitària sinó més aviat una representació al davant d'algú altre, amb el benentès que aquest «altre» pot ésser algú real o imaginari. Concretament, l'anglès, alhora que distingeix el noms '*play*' i '*game*', utilitza un sol verb, '*to play*', per a indicar les activitats que aquests termes designen. I aquest mateix verb —a l'igual que els equivalents en alemany '*spielen*' i en francès '*jouer*'— indica, al seu torn, la interpretació d'un instrument musical o d'una peça teatral.

Aquesta confluència en un sol mot de conceptes com el joc i la interpretació/representació no es dona en català ni en la majoria de llengües romàniques per causa de l'existència de verbs específics per a cada activitat: 'jugar', 'interpretar'/'actuar', 'interpretar'/'tocar'. Tanmateix, s'intueix també en català l'existència d'un aire de família entre l'activitat d'un comediant i el joc dels infants. Certament, el mot 'joguina' —i també els sinònims 'jogueta' i 'jugueta'— identificava en temps del modernisme una forma de teatre popular. I encara actualment, en castellà, el *Diccionario de la lengua española* (DLE 2001) recull l'accepció de '*juguete*' com a «composición musical o pieza teatral breve y ligera. Juguete lírico, cómico, dramático». Pel que fa a les composicions musicals, Francesc Ubach (1876: 210) en documenta la popularitat a començaments del XIX: «passaren alguns anys, durant los quals en tots los cafés cantants y las reuniones caseras, llavors de moda, se cantavan tonadillas y juguets». Quant a les peces dramàtiques, van gaudir de molt èxit a la fi de segle les joguines en un acte i en prosa que Conrad Roure signava amb el pseudònim de «Pau Bunyegas»,

com ara *Lo Quarto dels mals endressos* o *La casamentera*, estrenades al Teatre Romea el 1892 i el 1894 respectivament.

Els vincles semàntics entre la joguina i el drama conviden a definir el context i l'espai de l'entreteniment. En aquest sentit cobra un interès especial l'observació de l'artefacte al bell mig de l'interior domèstic com a espai privat i de representació. L'interès dels artistes visuals del moment –pintors, il·lustradors i fotògrafs– vers el joc simbòlic, de més a més, testimonia la importància de la disfressa al costat de l'animació dels artefactes. Lluïsa Vidal pintava pels volts de 1903 un nen que surt de darrere una cortina, que enretira amb la mà dreta. El nen, abillat amb uniforme militar, esguarda l'espectador mentre sosté una espasa de joguina (Panadès 2001: 56).

3.4. Artefactes de «nyigui-nyogui»: cap a una biografia dels objectes

El trasllat de la joguina com a «passatemp del poble» al terreny dels artefactes apel·la, amb el suport de la càrrega significativa del drama, una idea d'engany. I per extensió, incorpora una noció de farsa, tramoia, burla, que s'expressa per mitjà de locucions com «de joguina», «de nyigui-nyogui» o «de fira». La llengua presenta els artefactes de joguina com a imitacions o representacions vulgars de la vida quotidiana. I per extensió, la joguina esdevé un llenguatge de comunicació visual bastit de reduccions fascinants o de per riure adreçades a l'entreteniment de la infantesa. Al·trament, en tant que suport material del joc –o del drama– la noció de joguina abraça els objectes de manera necessàriament eventual.

Joaquim Riera i Bertran (1880: 58) adverteix de manera explícita a *Cent faulas* que els infants «son nens y, com nens, s'agradan sòls de lo que'n fan joguina: jugarían ab vosaltras y ay! ¡quant prest se'n cansarían!». Per a Guerau de Liost allò que esdevé joguina és el cos de l'infant, per tal com li canta «qu'ab tes dents y ab tes fines ungles tens per joguines» (Bofill 1908: 117). I Pau Vila (1912: 18) considera a *Què portaran, els Reys, a nostres fills?* una caixa de sorra humida al balcó del pis com «la joguina més preciosa».

Quant a les «joguines vives», parafrasejant Baudelaire (1968: 28-30), una cadernera captava l'interès de la Tona –protagonista de *La papallona* de Narcís Oller– la qual s'entretenia «netejan-li la gàbia, posantli escayola á la menjadora, contemplant com entre piulets y saltirons plegava'l grà» i pensava en veu alta «l'hem de cuydar ben bé, que será la joguina del meu nen» (Oller 1882: 189). D'acord amb Eduard Vidal i Valenciano (1893: 150), seguien els ocells en gàbia els «moixons de paper de totas midas y colors».

En aquest sentit, és interessant de considerar la reflexió de Domènec Corominas i Prats, el qual, a «Cartes a ma fillola», estableix que el repertori d'objectes susceptibles d'esdevenir lúdics augmenta a remolc de la sobrevaloració de la infantesa, que induïa a actituds despòtiques per part dels mateixos infants. Diu, Corominas i Prats (1914: 3), que «el capritxo del menut converteix en joguina tot lo qu'està a son alcans. Perque calli (suprema aspiració) se li consent tot, aduch les coses ab que pot fer ò ferse mal: estisores, claus, martells, etz».

El terme 'joguina' en l'accepció que hem establert com a contemporània, la d'«objecte fet expressament per a jugar» té una aparició tardana en els textos literaris. Malgrat l'existència de l'accepció d'ornament de criatures, que tradueix el mot

llatí ‘crepundia’ i el català medieval ‘jogaïna’, el terme ‘joguina’ aplicat als artefactes adopta fins a la industrialització un caràcter eventual.

D'altra banda, l'aparició d'una indústria i un comerç específic d'artefactes lúdics adreçats als infants va estendre en les diferents llengües occidentals l'ús del terme ‘joguina’ en un sentit genèric per a designar reduccions d'éssers i artefactes i certs articles propis dels jocs d'habilitat. En català, aquesta accepció de sentit genèric irromp en els textos periodístics i literaris durant els anys de la *febre d'or*, coincidint amb l'obertura dels primers grans magatzems que importaven joguines alemanyes i franceses i amb l'establiment, a Barcelona, de les primeres manufactures especialitzades que venien a l'en gros joguines de llauna i cartró. En endavant, els textos periodístics i literaris esdevenen documents històrics de primer ordre a l'hora de reconstruir una possible biografia dels objectes, des que foren adquirits als comerç fins a l'abandó a la cambra dels mals endreços.

Iniciant aquest recorregut de la mà Luciano Garcia del Real (1888: 78), advertim els tallers de la casa Cruset, al carrer d'en Mina, «una notable fàbrica de joguinas que vé á esser un petit mon pera las aficions dels noys»; també l'empresa *Roca y C^a* al carrer Sepúlveda, la primera que havia «plantat en Espanya una fàbrica de joguinas metálicas» (García del Real 1888: 289). Francesc Miquel i Badia (1893: 10) ens il·lumina “lo brugit del carrer, la bellugadissa que hi havia en todas las tendas que venían cosas per los nens” durant la vigília de Reis de 1893, quan junt a la “munio de gent, pilas de joguinas de todas menas se veyan per tot arreu á Barcelona”.

Ramon Suriñach Senties (1914: 12) narra com per al del porter d'una casa de pisos un any es va desfer l'encís dels Reis d'Orient, en veure entrar impúdicament els veïns amb joguines per als seus fills: “un automòvil en el qual hi caben dues criatures de costat”, sobre el quel “hi van lligades joguines petites y capsas y capsetes”. Carme Karr (1903: 51) relata com la Dolors Vidal, blondista i mare soltera, recorre els carrers de la Ciutat Vella per comprar al fill “un tren y un elefant gros, ab una alfombreta a la esquena de color de porpra, engalonada d'or”. Un cop en mans dels destinataris, Narcís Oller (1879: 13) descriu una cambra infantil com un “magatsem de prodigalitats”, on la nena que és amiga del *vaiet del pa* “donava corda á una nina vestida d'amassona que sortia disparada en son cavallet y comensava á voltar com per l'arena d'un *circo*”.

Transcorreguda la infantesa, els escriptors ens descobreixen la “calaixera plena de joguinas” (Girbal 1903: 86) o demostren com eren trastejades fins a les segones residències (Oller 1885: 45) o, en tot cas, fins aquella “estança fosca empaperada severament, que [...] fou destinada als mals endreços i dipòsit de joguines” (Vernet 1937: 53).

4. Epíleg

A la fi del vuit-cents, l'accepció contemporània del terme ‘joguina’ és d'ús comú en la llengua escrita al voltant dels temes d'actualitat. Per tant, el gènere periodístic, el quadre de costums i la literatura naturalista es presenten com els testimonis literaris de més valor descriptiu.

Tanmateix, al llarg d'aquestes línies hem comprovat que la història del mot descobreix etimologies distintes que transcendeixen l'univers dels objectes. I, avui, tals

etimologies ens indueixen a qüestionar la unidireccionalitat de les extensions de sentit que el diccionari normatiu projecta únicament des de l'accepció d'artefacte. Perquè, parafrasejant l'escriptor Alexandre Ballester (1998: 83), les joguines «són més, infinitament més, que un objecte fet expressament per a jugar, per a entretenir-se els infants».

Així, a través d'una mirada diacrònica a les concepcions de la joguina sobresurt, inevitablement, l'eventualitat d'aquesta definició. Per tant, la història de la joguina s'ha d'enfrontar a la pràctica absència del mot, en l'accepció d'artefacte, en els textos anteriors al segle XIX. Únicament de la mà de la filologia, la història de la joguina pot desvetllar el rastre de les joguines de l'Antic Règim, ocultes rere nomenclatures desuètes, com 'bimbelot', 'lilaina' o 'menudència' (Capellà 2014: 69-97) que, al seu torn, despleguen nous universos de sentit que enriqueixen la comprensió d'aquesta branca de la Història Cultural.

5. Referencias bibliográficas

- Ballester, Alexandre (1998): "Realitat i fantasia de les joguetes". *Museu de la jugueta Can Planes, Sa Pobla*, Santa Maria del Camí: Can Planes, Espais d'Art i Cultura.
- Brougère, Gilles, ed. (1992): *Le jouet. Valeurs et paradoxes d'un petit objet secret*. París: Autrement, .
- Brougère, Gilles (1995): *Jeu et éducation*. París: L'Harmattan.
- Burke, Peter (2006): *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*. Madrid: Akal.
- Capellà Simó, Pere (2012): *Les joguines i les seves imatges en temps del modernisme. Barcelona-Palma i el model de París*. Tesi Doctoral dirigida per Teresa-M. Sala i Jaume de Córdoba. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Capellà Simó, Pere (2014): "Bimbelots i altres menuderies: aspectes terminològics de la història de la joguina". *Els Marges*, 103: 69-87.
- Duch, Lluís (1999): *Simbolisme i salut: antropologia de la vida quotidiana*. Barcelona: Abadia de Montserrat.
- García del Real, Luciano (1887): "Notas útiles. Juguinas de metall". *La ilustració Catalana*, 174: 10.
- García del Real, Luciano (1888): "Notas útiles. Los jochs de Napoleó y las juguinas". *Ilustració Catalana*, 184:14.
- González, Elvira & Riera, Magdalena (2002): *La joyeria a les Illes Balears*. Palma: Institut d'Innovació Empresarial de les Illes Balears.
- Henriot, Jacques (1989): *Sous couleur de jouer: la métaphore ludique*. París: José Corti.
- Maldonado, Tomás (1994): *El diseño industrial reconsiderado*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Manson, Michel (2001): *Jouet de toujours*. París: Fayard.
- Manson, Michel (2004) "Écrire l'histoire du jouet: un défi scientifique", *Jeux et jouets dans les musées d'Île-de-France*, pp. 72-92. París: Parismusées, 2004.
- Montañés, Luis & Barrera, Javier (1987): *Joyas*. Madrid: Antiquaria.
- Panadès, Pruden, ed. (2001): *Lluïsa Vidal, pintora*. Barcelona: "la Caixa".
- Vila, Pau (1912): *Què 'ls portaran, els Reis, a nostres fills?*. Barcelona: L'Avenç.
- Wittgenstein, Ludwig (1983 [1953]): *Investigacions filosòfiques*. Barcelona: Laia.

5.1. Dictionaris

- DCCLFI (1839): *Diccionari Catalá-castellá-llatí-frances-italiá*, 2 vol. Barcelona: Joseph Turner.
- DECLC: Coromines, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol. Barcelona: Curial.
- DCECH: Coromines, Joan (1980-1992): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol. Madrid: Gredos.
- DLE (2011): *Diccionario de la lengua española* [en línia] <http://buscon.rae.es/>
- Esteve, Joaquim & Belvitges, Josep & Juglà, Antoni (1803-1805): *Diccionario catalán-castellano-latín*. Barcelona: Tecla Pla.
- Fabra. Pompeu (1968 [1932]): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: A. López Llausàs,.
- Diec2 (2007): *Diccionari de la llengua Catalana*, Barcelona: Edicions 62/Enciclopèdia Catalana.
- Labèrnia, Pere (1839-1840): *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondencia castellana y llatina*. 2 vol. Barcelona: Hereus de la V. Pla.
- Labèrnia, Pere (1844-1848): *Diccionario de la Lengua Castellana con las correspondencias catalana y latina*, 2 vol. Barcelona: D. J. M. De Grau.
- Lacavalleria, Joan (1696): *Gazophylacium Catalano-Latinum*. Barcelona: Antoni Lacavalleria.
- Núñez de Taboada, Manuel (1825): *Diccionario de la Lengua Castellana*, 2 vol. París: Seguín.
- Priberam: (2008): *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa*, [en línia] <http://www.priberam.pt/>
- Richelet, César-Pierre (1680): *Dictionnaire françois, contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue françoise*. Ginebra: Jean Hermann Widerhold.
- Seva Llinares, Antoni (1993): *Diccionari llatí-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

5.2. Textos literaris

- Albert, Caterina (1907): *Cayres vius*. Barcelona: Fidel Giró.
- Albert, Salvador (1908): *Involució*. Sant Feliu de Guíxols: Viader.
- Aragó, Ricard (1907): *El llibre de les dones*. Barcelona: [s. n.].
- Arús, Rossend (1877): *Cartas á la dona : noticias exactas y detalladas de la Exposición Universal de Filadelfia en 1876 y d'un viatge pels Estats-Units : llibre, curios divertit i en vers catalá*. Nova York: John Smith.
- Baudelaire, Charles (1968[1855-1864]:) “Le joujou du pauvre”, *Petits poèmes en prose*. Manchester: Manchester University Press.
- Berga, Josep (1895): *L'estudiant de la Garrotxa*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- Bofill, Jaume (1908): *La montanya d'amethystes*. Barcelona: Octavi Viader.
- Borrell, Antoni Maria (1907): *El dret civil considerat com element d'educació del poble*. Barcelona: Fills de Jaume Jepus.
- Carcassona, Bartomeu (1867): *¡Ángels de Deu!*. Barcelona: Viuda i Fills de Gaspar.
- Careta, Antoni (1882): *Euras*. Barcelona: Casamitjana y Cía.
- Un centinella del any vuit (1871): *Vetlladas a la vora del foc i a la llum de la lluna*. Barcelona: Font, 1871.

- Corominas, D (1914): “Cartes a ma fillola. Carta tercera”. *Feminal* 82: 50-51.
- Creus, Teodor (1893): *Set contallas del temps vell: aplech de tradicions y llejendas recullidas en la encontrada compresa entre 'ls rius «Foix» i «Llobregat», borera del «Mar Llatí», ab profusió de notes històriques relacionadas ab llurs respectius assumptos*. Vilanova i la Geltrú: Joseph A. Milà.
- Fius, Maurici (1890): *L'incèndi de Manresa: drama en tres actes y en vers*. Manresa: Joseph Abadal.
- Ginestà, General (1896): *La pubilleta del Molins*, Barcelona: s.n.
- Güell, Josep (1900): *Cosas de Reus: (recorts d'un jove que ja no ho es)*. Reus: Eduart Navás.
- Guimerà, Àngel (1916): *Jesús que torna*, Barcelona: Bonavía y Duran.
- Karr, Carme (1903): “Els reys d'en Marianet”, *Juventut*, 153: 48-53.
- Monserdà, Dolors (1909): *Estudi feminista: orientacions per a la dona catalana*, Barcelona: Lluís Gili.
- Monserdà, Dolors (1907): *Maria Glòria: novela de costums barcelonines*. Barcelona: Parera.
- Nadal, Lluís Bertran (1887): *Benet Roure*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- Oller, Narcís (1879): *Croquis del natural*. Barcelona: La Renaixensa.
- Oller, Narcís (1882) *La papallona*. Barcelona: La Renaixensa.
- Oller, Narcís (1884) *L'escanya-pobres: estudi d'una passió*. Barcelona: Estampa Espanyola.
- Oller, Narcís (1885) *Vilaniu*. Barcelona: La Renaixensa.
- Oller, Narcís (1906) *Pilar Prim*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- Pons, Joan (1887): *La colla del carrer: memórias de xicot*. Barcelona: La Renaixensa.
- Riera, Joaquim (1874): *Los comediantes del segon pis*. Barcelona: La Renaixensa.
- Riera, Joaquim (1880): *Cent faulas*. Barcelona: La Renaixensa.
- Rocafort, Ceferí (1912): *Els rayers: el transport fluvial de la fusta en les comarques lleidatanes*. Barcelona: l'Avenç.
- Roquer, Josep (1844): *Mon nou, ó renovat en lo moral ab lo degut cuydado per acertar la elecció de estat y ab lo cumpliment dels pares en criar be los fills : per facilitar esta renovació se ofereixen alguns medis...* Vic: Ignasi Valls.
- Roure, Conrad (1894): *La casamentera: joguina en un acte, en prosa*. Barcelona: Lo Teatro Regional.
- Roure, Conrad (1894): *Lo Quarto dels mals endressos: joguina en un acte en prosa*. Barcelona: Lo Teatro Regional.
- Roure, Conrad (1896): *Matrimonis á Montserrat o buscant la perduda*. Barcelona: Lo Teatro Regional.
- Rubió i Ors, Joaquim (1888): *Luter: quadros històrich-dramàtics, en prosa y en vers*, Barcelona: Jaume Jepús Roviralta.
- Salvat Espasa, Pau (1904): *L'instrucció y l'educació baix el punt de vista social*. Barcelona: Salvat.
- Sanpere i Miquel, Salvador (1879): *Barcelona: son passat, present y porvenir*. Barcelona: La Renaixensa.
- Sardà, Fèlix (1908): *L'sport catòlich*. Barcelona: Catòlica, 1908.
- Sòfocles (1959 [s. V aC]): “Àiax”. *Tragèdies: Àiax, Èdip Rei*, Barcelona: Bernat Metge
- Suriñac, Ramon (1914): “Els Reys del noy del porter”. *La Il·lustració Catalana*, 566: 12.
- Torràs i Bages, Josep (1899): *Parlament fet á la festa dels Jochs Florals de Barcelona*. Barcelona: La Renaixensa.
- Ubach, Francesc (1876): *Teatre catalá : apuntacions historicas criticas desde 'ls seus orjens fins al present estat*. Barcelona: La Renaixensa.

- Valls i Vicens, Josep Maria (1883): *Articles crítics sobre algunes de las costums catalanas*. Barcelona: La Renaixensa.
- Vayreda, Marià (1904): *La punyalada: novela montanyenca*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- Verdaguer, Joaquim (1878): *L'Atlàntida*. Barcelona: Jaume Jepús.
- Verdaguer, Joaquim (1889): *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*. Barcelona: La Il·lustració Catalana.
- Verdaguer, Joaquim (1890): *Jesús infant. Nazareth*. Barcelona: Fidel Giró.
- Verdaguer, Joaquim (1937): *Flors del Calvari: llibre de consols*. Barcelona: Henrich y Ca.
- Vernet, Maria Teresa (1937): *Estampes de París*. Barcelona: La Rosa dels Vents.
- Vidal de Valenciano, Gaietà (1880): *La familia del Mas dels Salzers*. Barcelona: La Renaixensa.
- Vidal Valenciano, Eduard (1893): *Jochs y joguinas: recorts de la infantesa*. Barcelona: López.
- Vilanova, Emili (1886): *Escenas barceloninas*. Barcelona, La Renaixensa.
- Vilanova, Emili (1889): *Gent de casa*. Barcelona, La Renaixensa.
- Virgili. (1958 [s. I aC]): *L'Eneida*. Barcelona, Alpha.